

Церква і суспільне питання; Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність / [За ред. А. Кравчук]. – Львів, 1998. – 572 с. 10. Наші округи виборчі і нові закони виборчі до Ради Державної. – Львів: «Народна Рада», 1906. – 52 с. 11. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 146, оп. 10, спр. 171, арк. 33.

Оксана Шеремета

**РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ, НАУЧНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И ЦЕРКВИ
В ФОРМИРОВАНИИ ИДЕЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА В ГАЛИЧИНЕ
КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВВ.**

Исследовано особенности эволюции австрийской избирательной системы от курляльной к введению всеобщего избирательного права, определена роль политических партий и церковных деятелей в формировании украинского парламентаризма.

Ключевые слова: парламентаризм, политические партии, Церковь, власть, Галичина.

Oksana Sheremeta

**ROLE OF POLITICAL PARTIES, SCIENTIFIC ORGANIZATIONS AND RELIGION
IN THE IDEAS OF PARLIAMENTARISM IN GALICIA
LATE XIX – EARLY XX CENTURY**

The evolution of the Austrian electoral system from curial to the introduction of universal suffrage, determined the role of political parties and church leaders in the formation of Ukrainian parliamentarism.

Keywords: political parties, parliamentarism, public policy, church, power, Galicia.

УДК 94(477.4):342.534«1906»

Олександр Коник

**ПОДІЛЬСЬКІ ДЕПУТАТИ ПЕРШОЇ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ПОВІТОВЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО**

Розглянуто унікальну ситуацію в політичній історії Російської імперії початку XX ст., коли до вищого представницького органу були обрані від Подільської губернії виключно селяни. Це стало наслідком суттєвих протиріч між російськими і польськими землевласниками краю та вдалої урядової політики на губернських виборах, але тим самим до Державної Думи були допущені носії глибинних пластів української землеробської традиції. Відкривалася перспектива для гармонізації суспільних інтересів, яку так і не вдалося реалізувати.

Ключові слова: Державна Дума, Подільська губернія, селяни, депутати, політичне життя.

Проблема демократичного управління державою майже така сама давня, як і власне держава. Представницька демократія в незалежній Україні – з більшим чи меншим успіхом – є вагомим чинником політичного життя, попри усі зовнішні і внутрішньополітичні виклики останнього часу.

У цьому зв'язку складає інтерес ситуація в Російській імперії на початку XX ст., коли революційні розрухи 1905 р. спричинили до запровадження монархією владних інструментів для опанування ситуацією, притаманних більше демократичним способам правління: з 1906 р. запроваджено загальноімперський представницький орган – Державну Думу. При цьому владі доводилося враховувати багатонаціональний склад населення, конфесійні й регіональні відмінності і т. ін.

Як відбувався думський процес в Україні, нам уже доводилося писати [1–3]. Ця тема взагалі набуває дедалі більшої популярності [4–5]. Не залишилася поза увагою ця проблема й у роботах подільських авторів, з-поміж яких варто виділити монографію А. Глушковецького [6].

Виборчі перипетії та діяльність подільських депутатів висвітлювалася дотепер переважно в річищі політичної історії. Ми ж маємо за мету розглянути казус перших подільських виборів на основі антропологічного підходу [7, с. 73]. Казус полягав у тому, що внаслідок суттєвих протиріч між російськими й польськими землевласниками краю [8], а також вдалої політики губернської адміністрації на перших виборах, депутатами від Подільської губернії у вищому представницькому органі імперії стали виключно селяни.

Отже, Подільську губернію в першій російській Державній Думі представляли тринадцять осіб. Маємо розглянути – що це були за особи? Як вписувалися вони в загальноімперську картину виборів та новосформовану депутатську спільноту? Наскільки вона була «спільнотою»? Очевидно, загальноросійська думська депутація не була однорідною і монолітною. Важко бути рівнятися

власникові трьох десятин із власником трьох тисяч десятин, а цьому останньому – з власником трьохста тридцяти трьох тисяч десятин землі. Важко знайти спільну мову поміщику-поляку і селянину-українцю; за ними – століття соціальної, національної і конфесійної неприязні. Важко, очевидно, було порозумітися випускникові університету з селянином, який взагалі не міг ні читати, ні писати. Можна перераховувати ще обставини, які не дають можливості назвати цю групу осіб, скажімо, частиною «депутатського корпусу».

Утім, деякі речі депутатів об'єднували. Комусь (насамперед селянам) важило й однакове добове утримання, покладене кожному члену Думи: 10 крб. на добу під час роботи сесії, прогонні гроші на поїздки додому тощо. Члени Думи офіційно мали юридичну недоторканість. Найголовніше, очевидно, що усі мали тепер однаковий юридичний статус, попри колосальне, можливо, майнове та соціальне розшарування. Але майнові і соціальні відмінності мовчазно бовваніли за спинами депутатів, тим паче, коли діяльність і наглий кінець діяльності вже Першої Думи показав усю хисткість становища депутата, яке часто залежало від розчерку пера під царським маніфестом. Тому воліємо вживати поняття «депутатський корпус» радше як одне з понять синонімічного ряду для означення депутатів (членів) Державної Думи Російської імперії перших чотирьох скликань, яка реально працювала у 1906–1917 рр. [3, с. 12–13].

Нейтральне поняття «подільська депутація» в цьому випадку вживаємо для опису групи членів Державної Думи першого скликання, обраних на губернських виборчих зборах. Основні виборчі збори (перші) в Подільській губернії відбулися 27 березня 1906 р. Згідно з виділеною для губернії квотою мандатів, виборщики від кожної волості мали обрати на повітових зборах по тринадцять осіб. При цьому, згідно із за сенатським роз'ясненням до закону від 6 серпня 1905 р., яким регулювалися перші і другі вибори, в межах губернії важило не місце проживання, а майновий ценз. За цензом складено чисельності виборщиків від кожної групи виборців. Розпис для Подільської губернії виглядав наступним чином (див. табл. 1).

Таблиця 1

Назва губернії	Чисельність депутатів	Чисельність виборщиків	У тому числі		
			Від волостей	Від землевласників	Від міських виборців
Подільська	13	195	82	76	37
Всього по 9 укр. губерніях (відсоток подільських)	102 (12,7)	1477 (13,2)	507 (16,2)	576 (13,2)	394 (9,4)

[9, с. 384–385].

Отже, на виборчих зборах 195 виборщиків закритим балотуванням обирали членів Думи. Кого саме і від яких саме волостей – залежало від співвідношення інтересів виборщиків, гри політичних, соціальних, етнопсихологічних чинників тощо.

Після перших виборів представництво від Подільської губернії в цифрах в територіальному плані виглядало таким чином. Деякі з депутатів обмежилися в анкетах тільки зазначенням того, що вони – з Подільської губернії. Однак більшість подали детальніші відомості, вказавши повіт і село, а інколи також волость. Тут треба підкреслити одну обставину. Йдеться не про те, що вони були обрані депутатами від тих місцевостей – виборчий закон передбачав тільки губернське представництво. Депутати обиралися на губернських виборчих зборах. При цьому за законами від 6 серпня і 11 грудня 1905 р. в Думі перших двох скликань окремий представницький статус мали тільки селяни. Під час губернських зборів вони окремо від інших учасників обирали одного депутата з селянського середовища, і такий вважався обраним від волостей. Далі селяни могли брати участь у виборах членів Думи на загальних підставах і траплялося (як-от на перших виборах у Подільській губернії), що обирали виключно «своїх», селян.

Найімовірніше, – спеціальні розвідки з цього приводу відсутні, що такий «успіх» селян на виборах став можливим за негласного сприяння царської влади, бо кількісно виборщики від землевласників і міські виборщики переважали селян (див. табл. 1). Першим мотивом для такого висновку може бути загальне (хибне, як виявиться) уявлення царської бюрократії про селян як про «баласт» для урівноваження розхитаного державного корабля [10, с. 176] та віра в селянський наївний монархізм. Варіант, коли селяни набували більшість і в курії землевласників, малоімовірний, хоча точних даних стосовно селянського землеволодіння виборщиками Думи першого і другого скликань ми наразі не маємо. Наступним мотивом з великою долею вірогідності можна вважати специфічну ситуацію в губернії, коли велике землеволодіння перебувало в основному в руках польських поміщиків-католиків, які конкурували між собою в політичному й економічному сенсі. Об'єктивно інтереси імперської влади і церкви співпадали з інтересами місцевих селян у плані негативного ставлення до такого стану речей. Інша справа, що селяни в

Думі повели себе не так, як того хотів уряд, тож влада вдалася до насильницької зміни законодавства. Закон 3 червня 1907 р. зберігав для селян право на окреме обов'язкове представництво, але також деталізував вибори окремо для землевласників, міських виборців 1-го і 2-го розрядів та робітників. Абсолютну перевагу за цим законом отримували землевласники та власники нерухомості. Але, «врегулювавши» питання з селянськими апетитами щодо панської землі, уряд проґавив іншу, в перспективі не менш серйозну, загрозу з боку соціал-демократії. Як це не парадоксально звучить, за нової реакційної «третьочервневої» системи виборів у вищий представницький орган імперії могли потрапити представники революційних партій, які знаходилися поза законом. Насамперед це стосувалося робітників з промислово розвинутих губерній.

Отже, коли ми говоримо про «територіальне представництво» в російській Думі, то йдеться про те, що місцевості (повіти) обирали власне виборщиків на губернські збори, які тільки там могли отримати повноваження члена Думи від губернії в цілому. Але виборщики тим чи іншим чином були прив'язані до певної місцевості (місцем проживання чи землеволодіння, казенної служби або земської роботи, парафії (для священників) і т. ін.). Відповідно, вони ніби представляли населення цієї місцевості, або мали б представляти. І вони дійсно це робили, особливо селяни, коли справа стосувалася життєво важливого для них питання – землі. Причому «життєво важливого» – це далеко не метафора, адже деякі селяни небезпідставно побоювалися повертатися в свої села, не виправдавши довір'я односельців. Не кращим чином склалася доля якраз одного з подільських депутатів, Леонтія Штефанюка. Він був схильний до епічного стилю викладу: «Я, Штефанюк, селянин Подільської губернії, Гайсинського повіту, обраний від волостей [...] мене сюди народ посилав, і просив гірко, навіть були такі, що й плакали, щоб просить тут і добиватися свободи, землі, волі і освіти». Далі депутат Л. Штефанюк оповідав про важке життя подільського селянства, але закінчив вірнопідданими реверансами в бік «батьюшки-государя» та «Вітчизни» заради її благополуччя [11, с. 208-209]. Існує версія того, що невдячні односельці колишнього депутата, котрий так і не здобув їм землі, нібито побили його і спалили дім. Персональні результати виборів за повітами показано у табл. 2.

Таблиця 2

Повіт	Чисельність	І скликання
Балтський	2	Крук, Кучеренко
Брацлавський	1	Яременко
Гайсинський	2	Гнатенко, Штефанюк
Каменецький	1	Михайленко
Летичівський		-
Літинський	1	Кучерук
Могилівський		-
Ольгопільський	4	Заболотний, Косаренчук, Рибачок, Шипітка
Проскурівський		-
Ушицький	2	Бей, Романюк
Ямпільський		-
Не вказано повіт		-
Всього	13	

[12, с. 24–379].

Отже, подільські депутати-першодумці представляли сім повітів (дванадцять сіл). Усі тринадцятеро належали до селянського стану, і абсолютна більшість дійсно були селянами-хліборобами. В Думі більшість із них, очевидно, за принципом триматися своїх, записалися до складу Трудової групи. Лідер кадетів П. Мілюков з цього приводу дещо роздратовано напише, що, мовляв, подільських дядьків до трудовиків адвокат «... г. Заболотний привел в поводу дюжину подольских дядьков в чоботах и свитках» [13, с. 396].

Мабуть, справді, якихось глибоких «народно-соціалістичних» переконань у цих дядьків було обмаль, а двоє з них взагалі були неписьменними, однак шановному професору російської історії (приват-доценту, власне) П. Мілюкову, все ж таки зрадило відчуття міри чи елементарної етики. Бо ж ці «дядьки» вочевидь заслуговували більшої якщо не поваги, то, принаймні, уваги.

Якщо уважніше придивитися до топонімів і омонімів, що мають стосунок до першої думської подільської депутації, можна зробити висновок щонайменше про значну історичну тяглість родин цих селян. І ще невідомо, чий рід був давніший – у дворянина П. Мілюкова чи у селянина В. Бея, чиє прізвище було чи то східним аристократичним, і тоді його рід сягав часів татарського осідництва на Поділлі за часів Вітаутаса, чи то таким, що засвідчує забіякуватість його пращурів ще задовго до Вітаутаса. Василь Бей із Ушицького повіту, хлібороб і сільський псаломщик, на думській фотографії постає зодягнутим у розкішну вишивану сорочку. А якщо врахувати одну з версій походження

українських, і не тільки українських, вишиваних сорочок як моди, успадкованої від візантійського золотого шиття [14, с. 2–3], то цей В. Бей, виходило, продовжував ще візантійські традиції, як би фантастично це не звучало. Та й сама назва його села – Сивороги – містить певні конотації з метафорою «сива давнина».

Решту прізвищ теж не назвеш новоутвореними, особливо у поєднанні з назвами сіл. Тотемний характер мало прізвище депутата Крука з села із класичною слов'янською назвою Полянецьке. Подібним чином звучить прізвище Шипітки, котрий мешкав у селі, що називалося Вербка-Чечельноцька. Цікавим видається сполучення прізвища і назви села одного з депутатів: хлібороб Рибачок живе в селі Жабокричі. Маємо ще декілька, окрім Рибачка, прізвищ професійного характеру – Кучеренко, Кучерук, Косаренчук; їх носії живуть у селах Синьки, Сміла, Чарноліне. Поширені класичні прізвища, успадковані від імен пращурів: Яременко, Гнатенко, Романюк – на український манер, Штефанюк, Михаленко – з угорськими чи польськими коренями; їх власники мешкають у селах Кароліна, Кивачівка, Михайлівське, Гранове. Єдиний у цій компанії адвокат (власне, помічник присяжного повіреного в Житомирі) з промовистим прізвищем Заболотний був приписаний до громади села, за яким майорить у давнині одне з традиційних занять подолян – пошиття шкіряного взуття та кожухів. Заболотний походив із села Чоботарка, і отримав нагоду стати членом Думи по батьківському земельному цензу як представник від волостей. У концентрованому вигляді місцевість, звідки походили подільські депутати, їх основні заняття показано в табл. 3.

Таблиця 3

Повіт	Чисельність	Село	Прізвище	Заняття	Майно чи прибуток
Балтський	2	с. Полянецьке	Крук	Хлібороб	Не вказ.
		с. Синьки	Кучеренко	Хлібороб	Не вказ.
Брацлавський	1	с. Кароліна (Королино)	Яременко	Хлібороб, сільський староста	Не вказ.
Гайсинський	2	с. Кивачівка	Гнатенко	Хлібороб, волосний суддя, збирач податей	Не вказ.
		с. Гранове (м-ко Гранів)	Штефанюк	Хлібороб, волосний суддя, полечитель сільського банку	Не вказ.
Каменецький	1	Не вказ.	Михаленко	Хлібороб	Не вказ.
Летичівський	-	-	-	-	-
Літинський	1	с. Сміла	Кучерук	Хлібороб	Не вказ.
Могилівський	-	-	-	-	-
Ольгопільський	4	с. Чоботарка	Заболотний	Помічник присяжн. повіреного	Не вказ.
		с. Чарноліно	Косаренчук	Хлібороб	Не вказ.
		с. Жабокрич	Рибачок	Хлібороб	Не вказ.
		с. Вербка-Чечельноцька	Шипітка	Хлібороб, член волосного банку	Не вказ.
Проскурівський	-	-	-	-	-
Ушицький	2	с. Сивороги	Бей	Хлібороб, псаломщик	Не вказ.
		с. Михайлівське	Романюк	Хлібороб	Не вказ.
Ямпільський	-	-	-	-	-
Повіт не вказано	-	-	-	-	-
Всього:	13				

[12, с. 24–379].

Обережний висновок з цього сюжету: за «подільськими дядьками» в першій Думі – глибокі пласти землеробської традиції. Люди, так вкорінені в свою землю, рано чи пізно мали б усвідомити цю обставину, і вони її поступово усвідомлювали. Йдеться про егоїстичну боротьбу українських селян за українську ж землю, а можна трактувати її як національно-патріотичну. Все залежить від точки зору того, хто дає оцінки. Прізвища (а разом і національний склад) змінюватимуться

одночасно із кожними новими виборами та зміною політичної ситуації. Антропологічний підхід до пізнання реалій минулого робить перспективним розгляд цих змін як завдання для подальших досліджень; наразі ж можна констатувати, що реальний шанс гармонізувати суспільні інтереси та досягти політичного компромісу по лінії «суспільство-влада» у 1906 р. втрачено. До революційного вибуху 1917 р. залишалось трохи більше десяти років.

Список використаних джерел

1. Коник О. О. Селянські депутати з України в I і II Державних думах Російської імперії / О. О. Коник // Український історичний журнал. – 1995. – № 1. – С. 58–66.
2. Коник О. О. Депутат Державної думи від Подільської губернії Іван Заболотний / О. О. Коник // IX Подільська істор.-краєзн. конф.: Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 221–223.
3. Коник О. О. Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917 рр.): монографія / О. О. Коник. – Дніпропетровськ: Герда, 2013. – 454, [2] с.
4. Реєнт О. П. Українці у Державній думі Російської імперії / О. П. Реєнт // Історія Українського парламентаризму. Від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення. – Т. I–II: Т. II. Місце парламентаризму у політичних системах суспільства / [Аркуша О. Г., Бевз Т. А., Бойко О. О., та ін.]; голова ред. ради В. М. Литвин; кер. авт. кол. В. А. Смолій. НАН України. Ін-т історії України. – К.: Дніпро, 2010. – С. 244–265.
5. Милько В. І. Участь депутатів від українських губерній та міст у роботі I–IV Державних дум Російської імперії (1906–1917 рр.): історіографічний аналіз / В. І. Милько // Український історичний журнал. – 2012. – № 1. – С. 153–170.
6. Глушковецький А. Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії: монографія / А. Л. Глушковецький. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А. – 2010. – 400 с. Бібліограф.: С. 179–220.
7. Журавлев В. В. Союз Клио и Психеи: в поисках «одушевленной» истории / В. В. Журавлев // Историк и Художник: Сборник воспоминаний и статей памяти профессора Сергея Сергеевича Секиринского / [Отв. ред. Ю. А. Петров]. – М.: Институт российской истории, 2013. – С. 73–83.
8. Бовуа Д. Битва за землю на Україні. 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа. – К.: Критика, 1998. – 334 с.
9. Высочайше утвержденное Положение о выборах в Государственную Думу // ПСЗРИ. Собрание 1881–1913: Т. 25 (1905). – Ч. 1. – С. 645–650; Ч. 2. – Штаты и таблицы. Приложение к статье 2. – С. 384–396.
10. Черменский Е. Д. Буржуазия и царизм в революции 1905–1907 гг. / Е. Д. Черменский; под ред. В. А. Быстрянского. – М.-Л.: Соцэкгиз, 1939. – 376 с.
11. Государственная дума: Стенографические отчеты. Созыв первый. – СПб.: Гос. тип., 1906. – Ч. I. – 866 с.
12. Государственная дума Российской империи: 1906–1917: Энциклопедия. – М.: РОССПЭН, 2008. – 735 с.: ил.
13. Милуков П. Н. Год борьбы. Публицистическая хроника 1905–1906 / П. Н. Милуков. – СПб.: Тип. т-ва «Общественная польза», 1907. – 550 с.
14. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців / О. Ю. Косміна. – К.: Балтія-Друк, 2008. – Т. 1-й. Лісостеп. Степ. – 160 с.; іл.

Александр Конык

ПОДОЛЬСКИЕ ДЕПУТАТЫ ПЕРВОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЫ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ: УЕЗДНОЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО

Рассмотрена уникальная в политической истории Российской империи начала XX в. ситуация, когда в высший представительский орган были избраны от Подольской губернии исключительно крестьяне. Это стало следствием существенных противоречий между российскими и польскими землевладельцами края и удачной правительственной политики на губернских выборах, но тем самым в Государственную Думу были допущены носители глубинных пластов украинской земледельческой традиции. Открывалась перспектива для гармонизации общественных интересов, которую так и не удалось реализовать.

Ключевые слова: Государственная Дума, Подольская губерния, крестьяне, депутаты, политическая жизнь.

Oleksandr Konyk

PODILSKI DEPUTIES OF THE FIRST EMPIRE STATE DUMA OF THE RUSSIAN EMPIRE: DISTRICT REPRESENTATION

The situation unique in the political history of the Russian Empire of the early twentieth century when in the Podilska province exclusively peasants were elected to the highest representative body is considered in the article. It was the result of significant differences between Russian and Polish landowners of the region and the successful government policy during provincial elections thus representatives of deep layers of Ukrainian agricultural tradition were allowed to the State Duma. The prospect of harmonization of social interests opened but it didn't manage to be realized.

Key words: State Duma, Podolsky province, peasants, deputies, political life.

УДК 94 (477) «192/193»: 323.3 – 055.2

Олена Коханова

ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В 20–30-Х РР. ХХ СТ.

У статті розкривається суть жіночого питання, піднятого більшовиками після жовтня 1917 р. Аналізується проблема забезпечення рівних можливостей для жінок в усіх сферах життєдіяльності через практику відділів роботи серед жінок та делегатських зборів. Описано процес залучення жіноцтва до суспільно-політичного життя на радянському просторі через ідеологічну діяльність жінвідділів, а пізніше жіночих секторів. Звернено увагу на ідеологічне та політичне забезпечення діяльності відділів роботи серед жіноцтва, наслідки такої діяльності.

Ключові слова: жінки, радянська влада, жінвідділи, жіночі сектори, делегатки.

Питання врегулювання відносин між чоловічим та жіночим населенням піднято більшовицькою владою одразу після жовтня 1917 р. Конституція 1919 р. ознаменувала початок створення правових умов для реалізації рівних можливостей, незважаючи на статі. Не треба забувати, що українські землі в складі Російської імперії дуже довго існували в умовах жорсткого патріархату, тому дана проблема на час революції стала дуже гостро. Ця проблема була піднята ще радянськими ідеологами та істориками, однак про повну достовірність такої інформації говорити не варто. Необхідно зробити комплексний аналіз радянських джерел. До радянських авторів, на роботи яких варто звернути увагу, можна віднести: О. Ємельянову [1], В. Більшай [3], М. Чиркова [8] та інших.

Мета статті – аналіз жіночого питання, що піднято більшовиками після встановлення їх влади на території України та упродовж 20–30-х рр. ХХ ст., а також висвітлення ролі жінвідділів та жіночих секторів у включенні жіноцтва до суспільно-політичного життя держави.

У листопаді 1917 р. в Петрограді проходила перша безпартійна конференція робітниць. У грудні 1918 р. ЦК партії створив комісію із пропаганди й агітації серед жінок. За рішенням ЦК РКП(б) подібні комісії створювалися також при губернських, міських, районних і повітових комітетах партії. Пізніше комітети були поділені на відділи, кожен з яких очолював певну ділянку партійної роботи. Відповідно до цього, комісії із пропаганди й агітації серед жінок були перетворені у відділи партійних комітетів з роботи серед жінок, так звані «жінвідділи» [1, с. 8]. Саме ці відділи стали провідниками жіноцтва у зовсім новий для них світ суспільно-політичних прав і можливостей.

Слід відзначити, що основною формою роботи жінвідділів виступали делегатські збори, які скликалися як у місті, так і на селі [2, арк. 5]. Скликалися вони із представниць, обраних на підприємствах, навчальних закладах, зборах хатніх господарок, загальних зборах селянок. Характеризуючи роботу делегатських зібрань жінвідділів, Й. Сталін писав, що вони представляють собою «дуже важливий механізм, що з'єднує нашу партію з жіночою частиною робітничого класу» [3, с. 113].

З 1923 р. взято курс на «коренізацію», то активізувалася робота в національному напрямку. Якщо до 1923 р. відбувалося русифікація та стирання національних меж, то тепер робиться акцент на розвитку національних меншин. Серед жіночого населення така робота була досить активною, прикладом цього слугує різноманітний партійний склад та склад делегатських зборів. Значну увагу приділяли роботі серед єврейського та польського жіноцтва.

Делегатські збори скликалися за секціями, для кожної з яких вироблялася власна програма лекцій, бесід та завдань, а також список рекомендованої літератури. Прикладами можуть слугувати такі секції: професійна секція (розглядалися питання союзних органів, партії, бюджету, заробітної плати, організації робітників, колективних договорів, охорони праці, кодекси законів), кооперативна секція (розглядалися питання історії розвитку кооперації, її організація та принцип роботи),